

- 10 אלו ספק צרכנו במדבר נ ארבעים שנה]. ולא האכילנו את-המן
 דינו אלו האכילנו את-המן. ולא נתן לנו את-השבת
 דינו אלו נתן לנו את-השבת. ולא קרבנו לפני הר-סיני
 דינו אלו קרבנו לפני הר-סיני. ולא נתן לנו את התורה
 דינו אלו נתן לנו את התורה. ולא הכניסנו לארץ-ישראל
 15 אלו הכניסנו לארץ ישראל. ולא בנה לנו את בית הבחירה (נ"א בית המקדש) דינו

[ב]

כמה מעלות טובות כפולות ומכופלות נ"א על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת
 למקום עלינו

שהוציאנו ממצרים. ועשה בהם שפטים.
 ועשה דין באלהיהם. והרג את בכוריהם.
 ונתן לנו את-ממונם. וקרע לנו את הים.
 5 והעבירנו בתוכו בחרבה. ושקע צרינו בתוכו.
 וספק צרכנו במדבר נ ארבעים שנה]. והאכילנו את המן.
 ונתן לנו את השבת. וקרבנו לפני הר סיני.
 ונתן לנו את התורה. והכניסנו לארץ ישראל.
 ובנה לנו את בית-הבחירה. לכפר על כל עונותינו:

הרי נמנו בזה חסדי ה' שעשה עם ישראל משעת יציאת מצרים עד לבניין בית-המקדש.
 שהוא תכלית כל החסדים. דברים אלה יש בהם כמין ראשי פרקים לתולדות ישראל.
 שוב אנו מוצאים כאן את ההתפתחות משעה שיצאו ממצרים עד שנכנסו לארץ, ובסוף
 בא מה שקרוי במשנה ה'שבח'. אבל תיאור מפורט של ה'גנות', היינו של עבודת-מצרים,
 אין כאן. משום כך אי אפשר לומר, ששיר זה נתחבר לאמרו במקום סיפור של חובה או
 במקום המדרש, ולא עוד אלא כל זיקתו להגדה של פסח אינה ברורה. ואם תאמר: הרי

ודרופס-קולג' בא בסוף השיר עוד בית אחד: אלו בנה לנו בית הבחירה ולא נתן לנו כהן גדול דינו
 וכנגד זה בסוף ii נתן לנו כהן גדול. פינקלשטיין, HTR xxxvi, 35, רואה בית זה מקורי; בעיני הוא נראה
 תוספת עתיקה, וסיום ii 'לכפר על כל עונותינו' או כדומה, מצטרף יפה להזכרת בית-המקדש, וכוונת
 הפייטן ודאי לכפרה של חטאת או של עולה (קרבן התמיד) או של שעירי ראשי-חדשים ושל המועדות
 ולא לעבודת יום-הכיפורים או לריצוי של הציץ. שמא ביקשו להעמיד את צורת השיר על בתים בני חמישה
 חמישה טורים. במחזור האיטליאני באים שני בתים: בית-המקדש בית לעצמו, ובית-הבחירה בית לעצמו.
 וכנראה מקורם בשינוי הנוסח, ושם התכוון גם המסדר של מחזור איטליאני לתקנת המבנה של השיר.
 גם בכ"י פאריס 590 (מאה xiv/xv) נמצא עוד בית נוסף: אלו בנה לנו את בית הבחירה ולא קרבנו לעבודתו
 דינו. יש מפרשים שמניין ט"ו של בתי-השיר מכון כנגד ט"ו מעלות שבהיכל או כנגד ט"ו שירי המעלות
 או ט"ו רקיעין ואוירים וכו'.

5. כמו ששיר פינקלשטיין, HTR xxxvi, 7, ולענין זה ע"י כשר, הגדה שלמה, עמ' נ"ה סימן רצו.

השיר בא בהגדות, ושם בלבד – אין מכאן ראיה שנתחבר לשם פסח, שאפשר שכבר בימים קדמונים הכניסו פיוטים לטופסי ההגדה של פסח, אפילו לא חוברו לשמה. פרידמן משער, ששרו שיר זה בשעת הבאת הביכורים בימי הבית השני⁶, ויש לו על מה לסמוך. מכל מקום ברור שהשיר נתחבר בימי הבית, לפי שלאחר החורבן לא היו קובעים את בניין בית המקדש כגדול שבחסדי ה'.

לענין התוכן של השיר אתה מוצא שלא נמנו בו כל החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל, אלא מקצת מהם, שבירר לו המחבר וקבעם בשירו, ואפשר להוסיף עליהם ולגרוע מהם. נמנה כאן נס יציאת מצרים וארבעה פרטים עמו, הנס של קריעת ים סוף ושני פרטים עמו, סיפוק צורכי העם במדבר ופרט אחד עמו, נתינת השבת, מעמד הר סיני ותכליתו. היינו מתן תורה, הכניסה לארץ ובניין בית המקדש. לא ניכר מן השיר, שהשמיט מחברו בכוונה מעשים מיוחדים מתולדות תקופת המקרא, בייחוד מסיפורי התורה, ולא שהשמיט בכוונה את קדושת ירושלם מפני שנחלקו הדעות בקדושתה, כמו ששיער פינקלשטיין⁸. ברור, שהשיר מיוסד על סיפורי המקרא, ולא דווקא על תפילת נחמיה (ש' י ואילך)⁹, לפי שהענין נמצא בכמה מפרקי תהלים וגם ביחזקאל (כ', ו ואילך). אבל לשון השיר לשון חכמים היא¹⁰, ומן הסתם נתחבר השיר במאה האחרונה לקיום הבית¹¹.

כבר נאמר למעלה ששני נוסחאות לשיר, אחד ארוך ואחד קצר. והנה הנוסח הקצר, שהוא לכאורה מעשה עריכה שנייה, ענינו פשוט וסגנונו חלק, והוא גם הנוסח שהשפיע על לשון ה'ספרי' המובא. אך הנוסח הארוך קשה בכמה מקומות, והמשפטים אינם מצטרפים כדי נוסח בעל טעם, לפי שעורך הנוסח לא נתן דעתו על משמעו, וסדר את הטפל ואת העיקר זה על-יד זה. ולא עוד אלא ששני משפטים מתנגדים בכלל לשכל

6. מאיר עין להגדה של פסח, עמ' 107.

7. בשלושה מקומות בספרי דברים (ש', דף ס"ז, א של"ז דף קמ"א, א. של"ט, דף קמ"א א) נאמר על משה, בין שאר הנסים שנעשו על ידו, שהגיש את השלח, ובתנחומא ויקרא ד' (דף ב', ב) בומר, נאמר גם כן, שהעלה את הבאר ושהקים את המשכן, ושמה הומשכה השפעה על מסורת זו מן השיר שלנו, לכל הפחות השפעה של סגנון.

8. שם עמ' 5. איני רואה את דעתו גם לענין שלא נזכרה מלחמת סיחון ועוג, ודאי היו מאורעות אלה טפלים לתכלית העיקרית של השיר.

9. פינקלשטיין, שם עמ' 4.

10. קרע לנו את הים, שקע צרינו בתוכו, ספק צרכנו במדבר, קרבנו לפני הר סיני, הכניסנו לארץ-ישראל – כל אלה אינם לשון מקרא.

11. פינקלשטיין (עמ' 6) סבור שהשיר מתנגד ברוחו לדעותיהם של הפרושים והחכמים של תקופה מאוחרת, מפני שהמחבר מטעים את ניצול המצרים ואת סבלם, או מפני שאינו מוכיר את משה או את מלכות בית דוד. לענין הטעם הראשון, קשה לראות בו התנגדות להשקפות חז"ל, שהרי דברי השיר מיוסדים על מה שמסופר במקרא, שאם אינך אומר כן נמצא כל מה שאמור במכילתא על מכת בכורות, על ניצול המצרים או על קריעת ים-סוף, מנגד לרוחם של חז"ל. אף טעמו השני תשובתו בצדו, שאין כאן המקום להזכיר את משה רבנו, ומלכות דוד לא היתה בזמן חיבור השיר.

הפשוט, היינו 7: 'אלו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה'; 13: 'אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה'. אף משפטים אחרים (כגון 8, 10) אינם מצטרפים כהלכה זה לזה. לפיכך יש לומר שהנוסח הקצר הוא המקורי, והנוסח הארוך עיבוד הוא שנעשה לאחר מכן. אין אנו יודעים לכוון את הזמן מתי נעשה העיבוד, אפשר שנעשה אף לאחר החורבן. על כל פנים אם אותם מאמרים בתלמוד, שמדובר בהם על אמירת 'די' או 'דיינו'¹², רומזים לשיר זה, יש לומר שחיבורו קדם לתקופת האמוראים. עורך ההגדה של פסח סדר את שני הנוסחאות של השיר בזה אחר זה, ואפשר משום שציטטו את שני הנוסחאות של השיר, שינו בלשון הכתובות שלא יהא נוסח שתיהן אחד. בטופסי ההגדה המביאים את השיר הזה, וכמה קטעים מן הגניזה בכללם, הביאו את שני הנוסחאות. ושם צורת הכתיבה של הנוסח הארוך¹³ גרמה, שראו בו את העיקר, ובקצר ראו את הסיכום.

9. סוף סדר הראשון

משנת ר' גמליאל - ברכת הגאולה

הפיסקאות הבאות לאחר המדרש והתוספות שניתוספו לאחר מכן הועתקו מן המשנה. וכמה מהן אף נערכו במקצת. אתה מוצא בה בהגדה של פסח עירוב של הלכות ופרקי קריאה, ואין עליהם סימן של הבחנה, וכותרות נאמרות בטעות בחגיגת הסדר, כאילו היו מיעדות לאמירה. כך נתקבלה כאן הלכה שלא היתה קבועה במשנה העתיקה, והיא נשנתה לאחר החורבן מחשש שלא תשתכח תורת עבודת הבית וקרבת הפסח מעם ישראל.

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה ומרור. פסח - על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים; מצה - על שום שנגאלו אבותינו ממצרים; מרור - על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים.

נבכמה מקורות הסדר הוא: פסח - מרורים - מצה דווקא.

הפסוק והריקותי לכם ברכה עד בלי די (ומלאכי ג', י) נתפרש: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די, מכות דף כ"ג, ב. שבת דף ל"ב, ב. בשם רב, ודומה לו ירושלמי סוף ברכות דף י"ד, ג. תענית פ"ג ה"ט דף ס"ה, ד. ועוד בכמה מקומות במדרש שפירדמן מביאם, מאיר עין, עמ' 106. וכבר העירו פרידמן (שם) ופינקלשטיין (עמ' 3), שבכל המקומות הללו נרמז לשיר שלנו.

ברוב כ"י כתוב הנוסח הארוך בצורת שיר ותיבת 'דינו' בסוף השורה, והנוסח הקצר נכתב בלי הפסקות. ולפי זה סודרו גם בספרי הדפוס.

1. בשאלה, מי היה רבן גמליאל ששנה הלכה זו, נחלקו המלומדים של כל הזמנים. בזמן האחרון דייקו בסגנון שנוצר כאן קרבן הפסח כדבר ההוזה, ועל כן ייחסו את ההלכה לרבן גמליאל הוזה שהיה בפני הבית, ע"י פרידמן, מאיר עין להגדה של פסח, עמ' 55. בנקט בפירושו הגרמני למשנה שם. וע"י הגדה של פסח מהדורת עמ' 10. אבל לפי תיאורו של אלקן, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, תשי"ג, עמ' 164-166, יצא שהלכה זו שנאה רבן גמליאל דיבנה, והוכרת הקרבן היא מן הדברים שתיקן, כדי לשמור על אופיה של התנינה, כמו שמתואר שם. ע"י לעיל עמ' 10 הערה 10 על הבשר הצלי בנוסח מה-נשתנה.